

Scanning for the Future

5. – 6. June 2003

Turku School of Economics and Business Administration
Finland Futures Research Centre

Presentation in Workshop V: Scanning for Culture (in Finnish)

Anna Kirveennummi

Tulevaisuuden tutkimuskeskus

Turun kauppakorkeakoulu

www.tukkk.fi/tutu

anna.kirveennummi@tukkk.fi

Toimintaympäristöjen muutoksen haasteet ja kulttuuriosaaminen

Tässä esityksessä tarkastelen sitä, mikä on toimintaympäristöjen muutoksissa kulttuurille annettu merkitys, rooli ja haasteet, ja mitä on kulttuuriosaaminen. Käsittelen esityksessäni erityisesti sellaisia toimintaympäristöjen muutoksia, jotka haastavat tai ovat jo haastaneet eri toimijat pohtimaan osaamiselle uusissa ympäristöissä annettuja sisältöjä ja erityisesti kulttuuriosaamisen merkitystä. Esitys perustuu Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen ja Sitran KULTA-hankkeessa tehtyyn selvitykseen, jossa tarkastellaan kulttuuriosaamisen merkitystä kansalliselle kilpailukyvyille (Kirveennummi & Neuvonen 2003, julkaisematon).

Toimintaympäristöjen muutokset tulevat esiin monin tavoin toisiinsa kietoutuneina ja toisiinsa vaikuttavina, monimutkaisina ja dynaamisina ilmiöinä tai prosesseina. Makrotason ilmiöitä ovat esimerkiksi teknologian kehitys ja tietoverkkojen yleistymisen, liikkumisen ja kansainvälistymisen nopea kasvu, muuttoliikkeet ja alueellisten väestörakenteiden muutokset tai ekologiseen tasapainoon liittyvät muutokset. Näiden vaikutus näkyy ihmisten arkisen toimintaympäristön muutoksina, sekä paikallisina että globaaleina.

Kulttuuriosaamisesta puhumisen taustalla ovat globalisoituvan talouden kentällä näkyvät tuotantotapojen muutokset. Tuotannon ja kulutuksen arvioidaan tulevaisuudessakin suuntautuvan materiaalien hyödykkeiden sijasta yhä enemmän immateriaalisiin hyödykkeisiin ja palveluihin. Tämä tarkoittaa siirtymistä biologisten tarpeiden tyydyttämisestä entistä voimakkaammin kohti mielihyvän hakemista erilaisten merkkien kuluttamisesta.

Kiristyvässä kilpailutilanteessa toimintaa organisoidaan aineettomien resurssien ja erilaisten henkisten pääomien varaan. Tässä tilanteessa nousee nimenomaan kulttuurin ja kulttuuriosaamisen merkitys vahvasti esiin. Se on johtanut yhä useammissa

yhteyksissä puhumaan kulttuurista nimenomaan eräänlaisena yhteiskunnallisena ja taloudellisena voimavarana.

Voimavaran käsite sinänsä liittyy mielikuvat kulttuurin hyödyllistämispuheeseen, jossa taiteen itseisarvo tai kulttuurin syvämpi perusta unohtuu. Hyötyarvoa haettiin itse asiassa jo esimerkiksi silloin, kun tehtävänä oli valjastaa kulttuuri kansallisen identiteetin rakentamiseen. Nykyisinkin kyse on tietyissä yhteyksissä kansallisen identiteetin puolustamisesta, tai Suomen valtion näkyvyydestä, merkkiarvosta tai jopa eräänlaisesta brändistä kulttuuria tai taidetta luovana kansakuntana muiden kansakuntien joukossa. Tulevaisuudessa tämäkin merkkipeli kenties vain entisestään kiihtyy, ja johtaa erilaisten kärkihankkeiden tai kulttuurin lippulaivojen erottamiseen muusta kulttuurituotannosta.

Ajatus taiteesta itseisarvona ja taiteen sivistävästä päämäärästä sai viime vuosisadan puolella rinnalleen vahvan hyvinvointiulottuvuuden, kun nähtiin yhteiskunnallisesti tuetun kulttuuri- ja taidesektorin merkitys terapeuttisena, sosiaalipoliittisestikin tärkeänä tekijänä, joka helpottaa syrjäytyneisyyttä ja tulkitsee onnistuneesti erilaisuutta. (vrt. Cantell 2002, 14-15)

Kulttuurin kentän moninaistuminen ja kulttuuriosaaminen

Sen jälkeen taiteen ja kulttuurin sisällöt ovat entisestään laajentuneet. Sellaiset ympäristöt ja tilanteet, joiden pääsisältö on esteettisen kokemuksen tuottaminen, ovat lisääntyneet - samoin elämyksellisyyden korostaminen. Lopuksi myös luovuus on nostettu tärkeäksi pääomaksi ja hyödyntämättömäksi resurssiksi erilaisissa toiminta-ohjelmissa.

Mitä on kulttuuriosaaminen tässä yhteydessä? Kysymys on esimerkiksi siitä, miten tuottaa sellaisia ympäristöjä, jotka mahdollisimman hyvin tukisivat luovuutta ja sen kautta syntyviä hyviä prosesseja. Mahdollisimman hyvä ei tässä kuitenkaan tarkoita täydellistä tai täydellisyyteen pyrkivää, päinvastoin. Luovuuteen liittyy myös epäonnistumisen salliminen, rohkean, uusia linjoja hakevan kokeilemisen tukeminen ja kannustavuus. Luovuus vaatii kuitenkin ennen kaikkea aikaa, ja tuntuu siltä että tämä on nykyisten toimintaympäristöjen resurssi ja toiminnan puite, joka on kaikkein vaikeinta tuottaa.

Tietoverkkojen yleistymisen ja teknologian kehittyminen on muuttanut taiteen esittämiskonteksteja ja sitä kautta lisännyt mahdollisuuksia ja tapoja tehdä taidetta. Siihen, mihin vielä jokin aika sitten vaadittiin iso tuotantokalusto ja teknisiä osajia, riittää nyt itse hankittava kotivarustus, jonka tekniikan taiteilija itse hallitsee. Taiteilijat toimivat usein mediataiteen termein monikontekstuaalisesti, tuottaen samoja tai vain hieman muunneltuja sisältöjä eri muodoissa, eri toimintatapoja ja ansaintamutoja yhdistellen. Samalla taiteen sisäiset ja ulkopuoliset keskustelut siitä, miten ja miksi taide on merkityksellistä, ovat muuttuneet. (Taiteen suurin merkitys joillekin taiteilijoille on itse taiteen tekemisen prosessi eikä aiempaan tapaan lopputulos, tuote). Toimintaa kokoavien tiimien ja yhteisöjen, tuotantoyhtiöiden merkitys on korostunut, ja samalla taiteen kentällä onkin hyvä esimerkki siitä, miten monialaista hybridiosaamista uudet tulevaisuudessa yleistyvät ammattikuvat edellyttävät. Taideoalojen ja muidenkin koulutusten sisältöjä on arvioitava ja

arvioitukin viime vuosina usein uudelleen, ja koulujen ulkopuolella tapahtuvan oppimisen merkitys korostuu.

Viime aikoina on tapahtunut sekä markkinoiden ja oikeastaan koko yhteiskunnan estetisoitumista ja kulttuuristumista ja samaan aikaan on voidaan toista meneillään olevaa prosessia kutsua kulttuurin ja taiteen yhteiskunnallistumiseksi. Tämä muutos liittyy myös kulttuurille ja taiteelle annettujen sisältöjen ja merkitysten laajenemiseen, ja ihmisten aiempaa korostuneempaan tiedostamiseen ja tuon tietoisuuden julkittuomiseen, refleктоimiseen.

Esimerkiksi sisältötuotanto ja kulttuuriteollisuus ovat kulttuurinsektorin uusia toimialoja, joilla keskitytään uusiin tapoihin jalostaa, tuottaa, tallentaa ja levittää kulttuuria digitaalisiksi sisällöiksi ja vaikkapa menestyviksi vientituotteiksi. Tässä kulttuuriosaamisen on katsottu liittyvän erityisesti kykyyn yhdistää kulttuuriosaaminen ja merkkien lukutaito kaupalliseen osaamiseen ja yrittäjyyteen.

Tuotteistamiseen liittyvä kulttuuriosaaminen on esteettisen muodon symbolista lukutaitoa ja merkkiosaamista ja tietyssä määrin myös kykyä hahmottaa tulevaisuutta. Ne ovat taitoja, joita tarvitsevat esimerkiksi teollinen muotoilija ja hänen tiiminsä silloin, kun on mietittävä miten eri trendien kehitykseen ja elämäntapojen muutoksiin voi parhaiten vastata.

Kulttuuri dynaamisena vuorovaikutuksena

Taide-kulttuurin ja tuotteistamisen esimerkkien rinnalle nostan muutamia esimerkkejä toisenlaisesta, laajemmin mielletystä kulttuurisesta ja kulttuuriosaamisesta.

Kulttuurikäsitettä on antropologisissa tieteissä vallinneen funktionalistisen ajattelutavan aikoina käytetty usein kuvaamaan melko tarkkaan rajattuja muuttumattomia kokonaisuuksia. Tämän jähmeän mallin rinnalle on monissa kulttuuria tutkivissa tieteissä nostettu ajatus kulttuurista pikemminkin dynaamisena ja luovana sosiaaliin käytäntöihin liittyvinä vuorovaikutusprosesseina, joissa keskeisiä ovat eri näkökulmiin sidotut jatkuvasti muuttuvat ja uusia tulkintoja saavat merkitykset lukuisine variaatioineen. Edelleenkin katsotaan kulttuuristen piirteiden eroavan sen mukaan, puhutaanko ilmiöiden suurta vaihtelua sisältävästä pintatasosta vai kenties hitaammin muuttuvista syvärakenteista. (Barth 2003)

Tulkinnat ovat monella tavalla aikaan sidottuja, ja heijastelevat myös toimintaympäristöjen muutoksia. Esimerkiksi Suomessa on aikaisemmin ollut kenties paikoin perusteltuakin tukeutua näkemykseen melko yhtenäisestä kansasta tai "yhtenäiskulttuurista", jossa arkielämää jäsensivät tietyt yhteisesti jaetut kokemukset kuten puoli yhdeksän tv-uutisten katsominen.

Suomalaistakin yhteiskuntaa luonnehtii nykyisin monikulttuuristuminen, etninen moninaistuminen ja kulttuuristen ryhmien diversiteetin lisääntyminen. Tämä asettaa uusia haasteita esimerkiksi yrityksille ja organisaatioille, johtamiselle ja työyhteisöille. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollossa kohdataan päivittäin

haasteita ymmärtää erilaisista taustoista tulevien asiakkaiden käsitys kehostaan ja psyykestaan sekä kykyä rakentavaan vuorovaikutukseen. Englannin kielessä termin *cultural competence* sanotaan viittaavan juuri tällaiseen kulttuurien väliseen kohtaamiseen liittyvään osaamiseen.

Maahanmuuttajien koulutetut edustajat tai kulttuurikoulutuksen saaneet suomalaissyntyiset perehdyttäjät toimivat välittäjinä asiakkaan ja eri sosiaalialan työntekijöiden tai muiden viranomaisten välillä. Ajatus neuvontatyöhön tulee suomalaisen yhteiskunnan hiljaisen tiedon levittämisestä: miten voi kysyä asiasta, josta ei mitään tiedä – ei tiettyjä ilmiöitä ja palveluja olevan olemassakaan. Vastaavanlaisten välittäjien tarve eri aloilla tulee oletettavasti lisääntymään, kun ymmärretään, mistä ja minkälaisista haasteista kulttuurien välisessä vuorovaikutuksessa on kyse. Ongelma esimerkiksi kunnan kulttuurityössä tällä hetkellä on se, ettei hallinnon sektoroituneessa työnjaossa ole vielä omaa paikkaa tai budjettia kulttuuritoimen sosiaalityölle tai maahanmuuttajatyölle.

Kansainvälisissä yrityksissä monikulttuurisuuden hallinta puolestaan on jo nyt tärkeä osa arkipäivää. Toimintaympäristöjen muuttuminen asettaa haasteita koko yritykselle ja erityisesti johtajuudelle, ja etenkin käytännössä sovelletuille perinteisille johtamisen malleille: Yksinkertaistavat mallit eivät sovi dynaamisen muutoksen luomaan monimutkaiseen tilaan. Sen sijaan yritysjohton olisi kyettävä reagoimaan herkästi ja joustavasti ympäristön muutoksiin. Se edellyttää johdolta kykyä tunnistaa, tulkita ja ymmärtää sekä toimintaympäristönsä että yrityksensä sisäisen toimintakulttuurin keskeisiä arvoja ja kulttuurisia piirteitä. Näkyvien arvojen lisäksi yrityksissä on erilaisia taustalla vaikuttavia julkilausumattomia perusoletuksia ja kulttuurisia malleja, jotka ohjaavat käyttäytymistä.

Yritysten toimintaympäristöt vaativat kaikilta organisaation toimijoilta eräänlaista globaalia kompetenssia ja monitaituruutta. Tämä ei ole vierasta aikaisemmillekaan kansainvälisille yrityksille. Nyt vain entistä tietoisemmin liitetään ydintaitoihin kyky tulkita ja ymmärtää kulttuurisia piirteitä tai eroavaisuuksia, ja kyky toimia viisaasti kulttuurisesti erilaisissa tilanteissa, esimerkiksi erilaisissa paikallisissa olosuhteissa. Tämä edellyttää työntekijöiltä ja eritoten johtajilta oman käyttäytymisensä kulttuurisidonnaisuuden ja toimintatapojen vaikutusten tiedostamista, samoin henkilöstön kulttuuriosaamisen vahvuuksien tuntemusta.

Pohjimmiltaan kulttuuriosaaminen erilaisten arvojen, normien, tapojen ja tottumusten hallitsemisen kokonaisuutena käsittää myös yksilön kyvyn punnita erilaisia omaan kulttuuriseen toimintaympäristöön liittyviä arvoja ja suhteellistaa ilmiöitä, millä on merkitystä ja millä ei. Tähän syvempään perusosaamiseen kuuluu myös kyky katsoa ikäänkuin koodatun ja valmiiksi merkityksellistetyn tiedon "yli", kyseenalaistaa ja ajatella kriittisesti. Tämän taidon on myös esitetty olevan kulttuuriosaamista ja kulttuurista kompetenssia, johon liittyy kyky ymmärtää ympäristön kaaosta ja järjestää sitä erityisesti lapsuudessa omaksutun kielitaidon, ja toisaalta erilaisiin informaatiomuotoihin kytkeytyvän hiljaisen tiedon kautta. Niin hiljainen tieto kuin kulttuurikin pitää sisällään merkityksiä, arvoja, uskomuksia ja mielikuvia sekä ajatuksen siitä, että myös tunteet ja erilainen sanaton viestintä välittää tuon kaaoksen järjestelemiselle olennaista tietoa.

Tulevaisuudessa eri aistien tuoman informaatiotulvan hallinta ja mieltäminen järkeviksi, merkitystä sisältäviksi mutta merkityksiään jatkuvasti muuntaviksi

prosesseiksi on oletettavasti kaikista syvintä kulttuuriosaamista. Tämän vuoksi yhdy esimerkiksi Kuntaliiton näkemyksiin siitä, että myös erilaisella luovalla kulttuurityöllä ja osaamisella on tulevaisuudessa yhä keskeisempi merkitys sekä yksilöille että yhteiskunnalle. Tärkeätä on myös, että ihminen itse tiedostaa oman toimintansa arvon hänelle itselleen ja välittömälle ympäristölleen, valitsee mahdollisuuksien mukaan itse itselleen mielekkäitä kokonaisuuksia elämän kirjosta. Ja näiden mahdollisuuksien luominen on yhteiskunnassa tulevaisuuden tehtävä. (Visionääri 2/2002: erikoisnumero kuntien toimintaympäristön muutostilasta, 19-20)

Kulttuuriosaaminen on erilaisten ympäristöjen resurssien ja teknologioiden luovaa ja joustavaa hallintaa ja erilaisiin muuttuviin olosuhteisiin sopeutumista. Se ei aina välttämättä kytkeydy johonkin suoraan hyödynnettävään talouteen, mutta päästessään kehittymään ja jalostumaan sen sisältävät luovat toiminnot väistämättä synnyttävät myös uutta taloutta, ja esimerkiksi talouden ja teknologian kehittymiselle välttämättömiä innovaatioita, ajattelevien, osaavien ja tekevien ihmisten toimivia vuorovaikutusverkostoja ja erilaisia uusia tekemisen tapoja.

Yhteiskunnan joka sektorille ulottuva talouden ja kulttuurin välinen yhä tiivistyvä vuorovaikutus muuttaa väistämättä myös ihmisten arkielämää ja sitä, millaiseksi arkielämä tulevaisuudessa muodostuu. Toimintaympäristöjen muutoksissa onkin tärkeätä kiinnittää huomiota myös niihin tapoihin ja käytänteisiin, joissa erilaiset sosiaaliset ja taloudelliset muutokset saavat uusia kulttuurisia muotoja.

Lähteitä:

Barth, Fredrik 2003. Toward a Richer Description and Analysis of Cultural Phenomena. – *Anthropology Beyond Culture*, 23-36. Ed. by Richard G. Fox and Barbara J. King. Berg, Oxford, New York.

Cantell, Timo 2002. Taide luovana, sosiaalisena ja taloudellisena pääomana. – Taiteen mahdollisuuksista enemmän. Taide- ja taiteilijapoliittisen ohjelmaehdotuksen oheisjulkaisu, 12-17. Opetusministeriö.

Kirveennummi, Anna & Neuvonen, Alekski 2003. Kulttuuriosaamisen merkitys kansalliselle kilpailukyvyllä. Väliraportti. 165 s., maaliskuu 2003. Julkaisematon.

Visionääri 2/2002. Visionääri. Kuntakehitys ja tutkimus. Erikoisnumero kuntien toimintaympäristön muutostilasta, 19-20. Suomen Kuntaliitto.